معرفی گربه‌ماهیان آب‌های داخلی ایران

آرش جولاده رودبار*[۱]، صابر وطن‌دوست[۲]، سهیل ایگدری[۳]

۱- دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی ساری، دانشکده علوم دامی و شیلات، ساری، ایران

۲- دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بابل، بابل، ایران

۳- پردیس کشاورزی و منابع طبیعی کرج، دانشکده منابع طبیعی، کرج، ایران

*Arash.aarshaan@yahoo.com

تاریخ دریافت: خرداد ۱۳۹٤ تاریخ پذیرش: آذر ۱۳۹٤

چکیده

به منظور شناسایی و معرفی گربه ماهیان ایران در طی سال‌های ۱۳۹۴-۱۳۹۲ از حوضه‌های کاسپین، ارومیه، تیگریس و پرسیس با استفاده از الکتروشوکر نمونه‌برداری به عمل آمد. نمونه‌ها پس از صید در محلول فرمالین ۱۰ درصد تثبیت و به آزمایشگاه جهت شناسایی منتقل گردیدند. با توجه به نتایج بدست آمده از راسته گربه ماهی شکلان Siluriformes چهار خانواده و چهار جنس در آب‌های داخلی ایران شناسایی گردیدند، از خانواده Bagridae گونه *Mystus pelusius* از حوضه‌های آبریز دجله پرسیس و هرمز، از خانواده Siluridae گونه *Silurus glanis* از حوضه کاسپین و ارومیه، گونه *S. triostegus* از حوضه آبریز دجله، از خانواده Sisoridae گونه‌های *Glyptothorax kurdistanicus* و *G. silviae* از حوضه آبریز دجله و خانواده Heteropneustidae گونه *Heteropneustes fossilis* مورد شناسایی قرار گرفت. از بین گونه‌های شناسایی شده گونه *M. pelusius*، *S. triostegus*، *S. glanis* و *G. kurdistanicus* به عنوان گونه‌های بومی، *H. fossilis* به عنوان گونه مهاجم و *G. silviae* به عنوان گونه بومزاد در ایران حضور دارند. گونه‌های *M. pelusius*، *G. kurdistanicus*، *G. silviae* و *H. fossilis* به لحاظ ظاهری برای نگه‌داری در آکواریوم مناسب‌تر هستند. گونه‌های *M. pelusius*، *G. kurdistanicus* و *G. silviae* برای نگه‌داری در آکواریوم‌های کوچک‌تر و گونه *Heteropneustes fossilis* برای نگه‌داری در آکواریوم‌های بزرگ به دلیل اندازه بزرگ مناسب به نظر می‌رسیدند.

کلمات کلیدی: گربه ماهی، شناسایی، حوضه‌های آبریز، ایران.

[Downloaded from ornamentalaquatics.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.24234575.1395.3.1.5.4]

مقدمه

راسته گربه‌ماهی شکلان شامل ۳۵ خانواده و حدود ۲۸۶۷ گونه می‌باشد. اغلب خانواده‌های این راسته ساکن آب‌های شیرین هستند اما دو خانواده از این راسته در آب‌های دریایی زیست می‌نمایند، تاریخ پیدایش این ماهیان به اواخر دوره کرتاسه بر می‌گردد. اعضای این راسته دارای پراکنش جهانی هستند اما در شمال قاره آفریقا، شمال روسیه، بخش‌های مرکزی استرالیا، نواحی مرکز و جنوب شرقی ایران حضور ندارند. این ماهیان در تمام آب‌های جهان اعم از آب‌های شور، لب‌شور یا شیرین حضور دارند. گربه‌ماهی یا سگ‌ماهی یا ماهی سبیلو (به انگلیسی:Catfish) نام گروه بزرگ و گوناگونی از پرتو بالگان است. بیشتر این ماهیان سبیل‌هایی در اطراف دهان خوددارند و دلیل نام‌گذاری آن‌ها به گربه‌ماهی نیز وجود همین سبیل‌ها است. انواع گوناگون این ماهی در اقیانوس هند، مجمع‌الجزایر مالدیو و پراکنش آن در سراسر سواحل شمالی دریای عمان و بخش شرقی خلیج‌فارس تا بوشهر می‌باشد. این ماهی اندازه متوسط داشته و در آب‌های نزدیک بستر سطح دریادارند، در دریاهای گرمسیر و نیمِه گرمسیر تقریباً در تمام دنیا پراکنده می‌باشند گربه‌ماهیان از گونه‌های مهم جانوری در دنیا محسوب می‌شوند و به دلیل حضور در نقاط مختلف جهان تنوع قابل‌ملاحظه‌ای پیداکرده‌اند. حضور این گروه از ماهیان در نقاط مختلف جهان در دماها و ارتفاعات مختلف تنوع قابل‌ملاحظه‌ای به آن‌ها داده است. این ماهیان دارای کاربردهای بسیار متنوعی هستند، برخی مانند گربه‌ماهی کانالی در تکثیر و پرورش اهمیت دارند. این ماهی مهم‌ترین ماهی پرورشی کشور ایالات‌متحده آمریکا است. تعداد زیادی از آن‌ها مانند Corydoras برای نگهداری زینتی مناسب هستند. صید بعضی از آن‌ها مانند pla buek در جنوب شرق آسیا اهمیت فوق‌العاده‌ای داشته و بسیاری از کاربردهای گوناگون پزشکی، توریستی، ورزشی و تجاری هرکدام از گونه‌ها دارند. در این میان، ماهی اسبله جزو معدود ماهیانی است که تمامی خصوصیات یاد شده را به‌تنهایی دارا می‌باشد. اکثر گربه‌ماهی شکلان دارای یک تا چهار جفت سبیلک، چشمان کوچک، بعضاً باله چربی و نیز شعاع سخت در باله‌ها می‌باشند. بیشتر اعضای این راسته فاقد فلس هستند اما تعدادی از آن‌ها که گربه‌ماهیان زره دار نامیده می‌شوند، دارای صفحات استخوانی هستند (مثل Callichthyidae). اعضای راسته گربه‌ماهی شکلان دارای طیف وسیعی از نظر کاربرد می‌باشند، مثلاً بسیاری از آن‌ها مثل Corydoras برای نگهداری در آکواریوم مناسب می باشند)، برخی نیز به دلیل عدم وجود استخوان در بین عضلات خود و اندازه بزرگ‌تر به‌منظور پرورش خوراکی مناسب هستند. اکثر گونه‌های گربه‌ماهیان، ماهیان کوچک ساکن آب شیرین هستند. اما در این میان، گونه‌هایی مانند گربه‌ماهی آبی و گربه‌ماهی سر پهن در آمریکای شمالی، اسبله در اروپا و غرب آسیا و گربه‌ماهی سلطنتی در تایلند با نام علمی *Pangasius gigas* بسیار بزرگ بوده و مناسب نگهداری در آکواریوم نمی باشند.

خانواده‌های مهم گربه‌ماهی شکلان در دنیا

Ariidae: اعضای این خانواده دریایی هستند. جنس‌هایی از این خانواده در آب‌های جنوب ایران موجود هستند که به نام "گلو" معروف می‌باشند. یکی از مهم‌ترین گونه‌های این خانواده *Arius thalassinus* می‌باشد. محل اصلی زندگی این‌گونه اقیانوس هند و مجمع‌الجزایر مالدیو است اما در آب‌های خلیج فارس در ایران نیز صید می‌شوند. حداکثر وزن این‌گونه یک و نیم کیلوگرم است. به دلیل حرام‌گوشت بودن در بوشهر و بندرعباس مصرف خوراکی ندارد اما در برخی از جزایر خلیج‌فارس مورد مصرف قرار می‌گیرد.

Letaluridae: این خانواده در آمریکای شمالی پراکنده و بومی آن منطقه هستند. بعضی از اعضای آن مانند گربه‌ماهی کانالی *Ictalurus punctatus* در تکثیر و پرورش اهمیت دارند.

Loricaridae: دارای بیش از ۶۰۰ گونه بوده و یک‌سوم گربه‌ماهیان آمریکای جنوبی را تشکیل می‌دهند و بعضی از جنس‌های آن مانند *Hypostomus* (ماهی لجن خوار) ماهیان مناسبی برای نگهداری در آکواریوم هستند.

Malapteruridae: گربه‌ماهی برق‌دار آفریقایی متعلق به این خانواده است. اعضای این خانواده در رودخانه‌های نیل، کنگو و نیجر پراکنده شده‌اند. قدرت تولید الکتریسیته در این گربه‌ماهیان به ۳۵۰ ولت می‌رسد. این ولتاژ توسط عضلات ویژه‌ای در این ماهیان ایجاد گردیده و درشکار و دفاع به کار گرفته می‌شوند.

Claridae: اعضای این خانواده ساکن آسیا و آفریقا می‌باشند. برخی از اعضای این خانواده مانند گربه‌ماهی روگاهی *Clarias batrachus* می‌توانند از هوای بیرون آب تنفس کنند، از این طریق می‌توانند از آب خارج‌شده و از یک منبع آبی وارد دیگری شوند. دارای دو اندام تنفسی بسیار منشعب بوده که از کمان‌های آبششی دوم و چهارم منشعب می‌شوند.

Heteropneustidae: اعضای این خانواده بسیار شبیه به خانواده Claridae است. گونه شاخص این خانواده اشلمبو *Heteropneustes fossilis* می‌باشد که در منابع آبی سریلانکا، شرق هند، برمه تا ویتنام پراکنده است. این‌گونه تا ۷۰ سانتی‌متر رشد می‌نماید. گفته می‌شود که خارهای باله ماهی نر سمی است. دارای کیسه شنای کشیده‌ای است که از دومین و سومین خار آبششی شروع و به سمت عقب می‌رود. سم این ماهی در عرض ۱۵ تا ۲۰ دقیقه قربانی را می‌کشد. این گونه در سال‌های اخیر و توسط مسوولان عراقی به‌عنوان ماهی خوراکی وارد حوزه آبریز دجله شده و به آب‌های ایران هم آمده است.

[Downloaded from ornamentalaquatics.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.24234575.1395.3.1.5.4]

گربه‌ماهیان آب‌های داخلی ایران

راسته گربه‌ماهیان در ایران Siluriformes در ایران دارای چهار خانواده، چهار جنس و شش گونه است که در ادامه به معرفی آن‌ها خواهیم پرداخت.

خانواده Bagridae در ایران دارای یک جنس و گونه به نام ابوزمیر *Mystus pelusius* است (شکل ۱)، این‌گونه در ایران در حوضه‌های آبریز تیگریس[1]، پرسیس[2] و هرمز[3] یافت می‌شود، ابوزمیر دارای ۴ جفت سبیلک بلند و سفت است، همچنین دارای یک تاج چربی بلند روی قسمت فوقانی ساقه دمی است که در حدود یک‌سوم طول بدن ماهی را شامل می‌شود. رنگ بدن این‌گونه غال با به رنگ کرم است بدن فاقد فلس بوده و کمربند سینه‌ای به‌شدت استخوانی است، این‌گونه نادر بوده و بیشتر در نواحی عمیق رودخانه‌ها یافت می‌شود. متاسفانه اطلاعاتی پیرامون زیستگاه و یا تولیدمثل این‌گونه موجود نیست.

خانواده Siluridae: این خانواده در ایران شامل یک جنس و دو گونه است، گونه اسبله *Silurus glanis* (شکل ۲) در رودخانه‌های حوضه آبریز کاسپین[4] و گونه اسبله جیری *Silurus triostegus* در رودخانه‌های حوضه تیگریس یافت می‌شوند. بدن اسبله *S. glanis* مارماهی شکل (Anguilliform) و فاقد فلس، پوست کاملاً نرم و دارای رنگ‌های متنوعی می‌باشد که برحسب زیستگاه ماهی تغییر می‌کند. باله پشتی بسیار کوچک است به طوری که دارای ۳ تا ۵ شعاع نرم بوده و باله مخرجی بسیار بلند و تا دوسوم طول کل ماهی می‌رسد. تعداد شعاع‌های نرم در آن ۷۷ تا ۹۲ عدد می‌باشد. رنگ آن همرنگ سطح پشتی، باله دمی تخم‌مرغی شکل و دارای انحنای اندکی می‌باشد، باله سینه‌ای دارای یک خار و ۱۴ تا ۱۷ شعاع نرم، زیر پایه باله سینه‌ای غدد سمی می باشد. باله شکمی تیره و کوچک‌تر از باله سینه‌ای است. ۱۱ تا ۱۳ شعاع نرم، یک جفت سبیلک بلند در فک بالا و دو جفت سبیلک کوچک‌تر زیر فک پائین دارد، یک ردیف دندان سمباده‌ای بر روی هرکدام از فکین قرار دارد. هر ردیف دندان دارای صدها دندان ریز می‌باشد. در سقف دهان نیز دندان دارد، معده بزرگ و قابل اتساع برای بلعیدن طعمه‌های بزرگ، دهان اسبله بسیار بزرگ و عریض بوده و تقریباً از نوع زبرین، دو جفت سوراخ بینی نسبتاً بزرگ بر روی بخش پشتی سر و نزدیک پایه سبیلک‌ها دارد.باله سینه‌ای کوچک و زیر سرپوش آبششی است. باله‌های زوج گرد و پارو مانند هستند.، باله دمی کم و بیش دو شاخه و ۱۹ شعاع دارد.

اسبله معمولاً در دو تا چهارسالگی بالغ می‌شوند، در این سن دارای طولی حدود ۶۰ تا ۷۰ سانتی‌متر و وزنی از ۹۰۰ تا ۲۰۰۰ گرم می‌باشد. اسبله ها برای تخم‌ریزی مهاجرت می‌کنند. در جنس ماده این بخش کوچک‌تر ولی قطورتر است. نرها بزرگ‌تر هستند و وظیفه نگهداری از تخم و نوزاد را نیز دارند. اسبله یک‌بار در سال تولیدمثل می‌کند. تولیدمثل در دمای ۱۸ تا ۲۰ درجه انجام می‌شود (Robinson & Le, 1994). جفت‌ها قبل از تولیدمثل، بازی‌های تولیدمثلی شامل تعقیب و گریز و جهش از آب انجام می‌دهند. تخمک‌های اسبله زرد و چسبناک و به قطر ۳ میلی‌متر بوده و به گیاهان می‌چسبند. اسبله های ماده لانه‌سازی می‌کنند. هماوری نسبی زیاد و می‌تواند تا ۳۳۰۰۰۰ به ازای هر کیلوگرم برسد که نشان‌دهنده این است که بسیاری از تخم‌ها و لاروها از بین می‌روند. هماوری مطلق اسبله هایی با اندازه‌های معمولی و کوچک، از ۴۸۰ تا ۱۱۰۰۰ عدد می‌باشد. تخم‌ها به‌صورت خوشه‌ای در لانه متمرکزشده و ماهی نر که اسپرم کمی دارد (Coad, 2015) آن‌ها را بارور کرده و تا زمان خارج شدن لاروها (تخمه گشایی)، از آن‌ها مراقبت می‌نماید (Linhart *et al*., 2003). مدت انکوباسیون تخم‌ها ۳ تا ۵ شبانه‌روز (اغلب ۵۰ ساعت) در دمای ۲۴ درجه سانتی‌گراد است. مدت‌زمان رشد و نمو تخم‌ها نیز هنگام تخمه گشایی برحسب مکان فرق می‌کند. لارو پس از تخمه گشایی حدود هشت و نیم میلی‌متر طول داشته و تا زمان جذب کیسه زرده، لانه را ترک نمی‌کنند. تخم‌ها و به‌ویژه لاروهای اسبله مانند تمام لاروهایی که در لانه زندگی می‌کنند، سازگاری‌های تنفسی ویژه‌ای برای تحمل شرایط کمبود اکسیژن در لانه پیدا نموده‌اند. سرعت رشد اسبله ها در یک‌ساله اول زندگی بسیار زیاد است (Coad, 2015).

خانواده Sisoridae: نیز دارای یک جنس و دو گونه است؛ گونه *Glyptothorax kurdistanicus* (گربه ماهی کردستان، شکل ۳) در حوضه آبریز تیگریس و گونه *Glyptothorax silviae* (گربه ماهی آرتشی) در حوضه آبریز پرسیس و تیگریس یافت می‌شود.

در گربه‌ماهی کردستان باله پشتی یک شعاع سخت و ۶-۷ شعاع نرم، باله مخرجی دو شعاع سخت و ۹ شعاع نرم، سر پهن، از بالا به پایین فشرده شده است. پوزه بلند، چشم‌ها کوچک، ۴ جفت سبیلک، دو جفت روی آرواره بالایی و دو جفت روی آرواره پایینی، عرض‌اندام مکنده بزرگ‌تر یا مساوی طول آن، طول استاندارد ۵ تا ۶ برابر طول ساقه دمی، باله چربی کوتاه، رنگ بدن خاکستری تا قهوه‌ای با نقاط و لکه‌های بزرگ و واضح سیاه در طرفین یا با دوایر سیاه به‌اندازه قطر چشم، تمامی باله‌ها دارای نوار تیره در بخش میانی هستند، روی پایه باله دمی معمولاً نوار رنگی وجود دارد، باله چربی یک بخش تیره‌رنگ بزرگ دارد اما بخش پشتی و لبه‌های عقبی شفاف هستند.

[1] Tigris
[2] Persis
[3] Hormuz
[4] Caspian

[Downloaded from ornamentalaquatics.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.24234575.1395.3.1.5.4]

شکل ۱: ابوزمیر *Mystus pelusius*

شکل ۲: اسبله *Silurus glanis*

شکل ۳: گربه‌ماهی کردستان *Glyptothorax kurdistanicus*

خانواده Heteropneustidae: این خانواده در ایران گونه اشلمبو *(Heteropneustes fossilis)* را شامل می گردد که در حوضه آبریز دجله پراکنده است (شکل ۴). خاستگاه اصلی این‌گونه در منابع آبی سریلانکا، شرق هند، برمه تا ویتنام است. طول آن به ۷۰ سانتی‌متر می‌رسد، خارهای باله ماهی نر سمی است. دارای کیسه شنای کشیده‌ای است که از دومین و سومین خار آبششی شروع و به سمت عقب می‌رود. سم این ماهی در عرض ۱۵ تا ۲۰ دقیقه قربانی را می‌کشد. این ماهی به‌عنوان ماهی خوراکی وارد حوزه آبریز دجله شده و در آب‌های ایران نیز به‌عنوان یک‌گونه مهاجم یافت می‌شود.

[Downloaded from ornamentalaquatics.ir on 2026-11-12]

[DOR: 20.1001.1.24234575.1395.3.1.5.4]

شکل ۴: اشلمبو *Heteropneustes fossilis*

منابع

Coad, B.W., 2015. Freshwater fishes of Iran. Available at: http://www.briancoad.com. Accessed:May, 2015.

Jouladeh-Roudbar, A., Vatandoust S., Eagderi S., Jafari-Kenari S. and Mousavi-Sabet H., 2015. Freshwater fishes of Iran; an updated checklist. AACL Bioflux, 8(6):855-909.

Jouladeh-Roudbar, A., Rahmani, H., Esmaeili, H.R., Vatandoust S., 2014. Morphological variations among *Chondrostoma regium* populations in the Tigris River drainage. AACL Bioflux, 7(4):276-285.

Jouladeh-Roudbar, A.J., Eagderi, S., Esmaeili, H.R., 2015. Fishes of the Dasht-e Kavir basin of Iran: an updated checklist. International Journal of Aquatic Biology, 3(4):263-273.

Linhart, O., Billard, R., Proteau, J.P., 1993. Cryopreservation of European catfish (*Silurus glanis* L.) spermatozoa. Aquaculture, 115(3): 347-359.

Robinson, E.H., Li, M.H., 1994. Use of plant proteins in catfish feeds: replacement of soybean meal with cottonseed meal and replacement of fish meal with soybean meal and cottonseed meal. Journal of the World Aquaculture Society, 25(2): 271-276.

[Downloaded from ornamentalaquatics.ir on 2026-11-12]
[DOR: 20.1001.1.24234575.1395.3.1.5.4]